

DEĞERLİ TÜRK ÂLİMİ VE GÜZEL SANATLAR ÜSTADI ABDÜLBÂKİ ÂRİF EFENDİ

Ord. Prof. İ. H. UZUNÇARŞILI

Onyedinci asır ortalarıyla onsekizinci asrın ilk yarısında yaşamış olan ABDÜLBÂKİ ÂRİF EFENDİ ilim ve fazlına fikrî ve hukukî eserlerine ilâve olarak güzel sanatlardan, hattatlık, musikişinaslık ve üç lisanda şairlik cihetlerinden büyük üstad olarak tanınmış, yüksek ahlâk ve tevazuıyla kendisini sevdirmiş ve saydırmıştır. *Lehçet ül Lûgat* müellifi şiirde ve musikide üstad olan şeyhülislâm Ebu İshak zâde MEHMED ESAD EFENDİ, onyedinci asırla onsekkizinci asırda yaşadığı devre kadar olan musikişinaslara dair yazdığı *Etrab-ül-âsar* adlı eserinde ÂRİF EFENDİ'nin değerini belirtmek için :

*Âlim ü fazıl ü hattat ü fıkıh ü nahvî
Farisidan ü mezâyây-ı sürûde vâkıf
Şar-i mahir ü münşi ü müverrih yâni
Cümleyi beyt-i muamma gibi hâvi Ârif*

kitasiyle tavsif ettiği gibi MÜSTAKİM ZÂDE SÜLEYMAN EFENDİ de *Tezkiret ül Hattatin*'de :

“Melek haslet, fâzıl-ı âgâh, ârif-i billah imaddüddin-i hitta-i irfan mîr-i livâ-i nükteşinasan” olarak sena etmektedir. ABDÜLBÂKİ ÂRİF EFENDİ aslen *Istanbullu* olup 1082 h 1671 de vefat etmiş olan Tersane mahzen kâtiplerinden *Amcazâde Mehmed Efendi*'nin oğludur ¹. Doğum yeri *Kaşımpaşa* olup daha sonraları İstanbul cihetinde *Lâleli Çeşmesi* taraflarında oturmuştur ².

ÂRİF EFENDİ'nin doğum tarihi bilinmemekle beraber seksen yaşını geçkin olarak vefat ettiğine ve 1062 h 1652 m tarihinde Rumeli kazas-

¹ عصام معری İsam Murebinin mukaddimesinde MEHMED EFENDİ'nin babasının adının MUSTAFA olduğu görülüyor. (*Atıf Efendi kütüphanesi 2822*) orada “الغدير عبدالباقي بن محمد بن مصطفى المدعو بعاريف biArif” kaydı vardır.

² “İsmi Abdülbâki mevlidi civar-ı Kostantiniyyet ül mahmiyede *Kaşımpaşa* ve mevtını Darüssaltanat üs seniyye’de *Lâleli Çeşme*”dir. *Etrab ül âsar fi Tezkiret il uarefaiül edvar; Üniversite Kütüphanesi Türkçe yazmaları numara 1739 ve 6205.*

kerliğinden mazul MEMİKZÂDE MUSTAFA EFENDİ'den mülâzım olduğuna nazaran ³ doğum senesinin 1043 h 1633 m olması ihtimal dahilindedir ⁴.

Müdürrislik Hayatı :

ABDÜLBÂKÎ ÂRİF EFENDİ kısmen hususî olarak iyi bir medrese tahsili görmüş 1062 h 1652 m de mezun ve mülâzım olduktan sonra bir müddet Darüssaade Ağaları nezaretinde olan Haremeyn Evkafı kâtipliğinde bulunmuş ⁵ ve sonra sırası gelince 1076 Muharrem 1665 m de *Istanbul*'da kırk akça yevmiyeli *Defterdar Yahya* medresesi müdürrisliğine tâyin edilmiştir.

ÂRİF EFENDİ bu müdürrislik hayatında ehliyet ve kabiliyet gösterenleri himaye etmeği umde ittihaz etmiş olan Veziriâzam KÖPRÜLÜ ZÂDE FAZİL AHMED PAŞA'ya intisap etmiş ve gösterdiği kabiliyet dolayısıyla müdürrislik dereceleri süratle yükselmiş ve hâmisî Vezirâzam FAZİL AHMED PAŞA'dan sonra da onun eniştesi MERZİFONİ KARA MUSTAFA PAŞA tarafından da himaye görmüştür.

Arif Efendi, kırk akçe yevmiyeli müdürrislikten mâzul bulunduğu sırada ⁶ Şeyhülislâm bulunan MİNKÂRİ ZÂDE YAHYA EFENDİ'den *Kovacıdede* imtihanında birinci derecede muvaffak olarak defterlerine kaydedilmiş ve az sonra (1079 rebiulevvel ve 1668 Ağustos) ibtida-i hariç müdürrisliğiyle *Malûl zâde* medresesine müdürris olmuştur. Daha sonra 1083 h 1672 m de derecesi yükselerek iptidai dahil ile *Husrev Kethüda* ve bir sene sonra *Mûsala-i Sahan* müdürrisliği derecesiyle *Sekban Âli* ve 1086 h 1675 m de aynı derece ile *Beşiktaş'ta Barbaros*

³ MEMLİK ZÂDE MUSTAFA EFENDİ — ki pek kısa müddet şeyhülislâm da olmuştur — Rumeli kazaskerliğinden mâzul olup o tarihte kendilerine ikram kasdolunan kazasker mâzullerinin arpalıkları değıştikçe bir, iki teşrif yâni bir, iki talebesine mülâzemet verilmek âdet olduğundan MEMİK ZÂDE'ye *Ayntap* arpalığı verildiği sırada ABDÜLBÂKÎ ÂRİF EFENDİ de mülâzım olmak suretiyle müdürris namzetleri arasına yazılmıştır. Şakayik zeyline zeyl yazan ŞEYHÎ, ise ÂRİF EFENDİ'nin Bosnalı BÂLİ EFENDİ'den mülâzım olduğunu kaydetmektedir.

⁴ İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde şairlerin tercüme -i hallerinin hangi eserlerde bulunduğuna dair tertip edilmiş olan bir müsveddede ÂRİF EFENDİ'nin doğum tarihi 1052 h 1642 m gösterilmiş ise de MEMİK ZÂDE'den mülâzım olduğuna göre (Salim tezkresi s. 442, 443) on yaşında dersten mezun olamayacağı tabiidir.

⁵ Yümnî tezkiresi (*Üniversite kütüphanesi türkçe yazmaları numara 3948*).

⁶ İlmiye mesleğinde mâzul tâbiri, herhangi bir suçundan dolayı vazifesine son verildiği mânasında olmayıp bulunduğu hizmette muayyen müddetini doldurmak demektir.

Hayrettin Paşa müderrisliklerine tâyin olunarak yine o sene içinde hat-ı hümayunla *Sahn-ı Seman* medreselerinden birisine terfi etmiştir.

Abdübâkî Ârif Efendi 1087 h 1676 m de buradan da terfi etmek suretiyle *İbtida-i Altmışlı* derecesiyle *Kuyucu Murad Paşa* ve 1089 h 1678 m de bir derece yukarı *Hareket-i Altmışlı* ve bir sene sonra da *Musıla-i Süleymaniye* pâyesiyle *Üsküdar*'da *Atik Valde Sultan* medresesi müderrisliklerinde bulunmasını müteakib 1091 h 1680 m de fiilen Süleymaniye medreselerinden birisine tâyin olunmak suretiyle müderrislik derecelerini tamamlamıştır.

Kadılık (Mollalık) Hayatı :

Müderrislik derecelerini tamamlayan müderrisler bundan sonra *Mevali* ismiyle meşihat tarafından tertip edilmiş olan defter sırasıyla mühim sancak ve vilâyetlerde kadılık ederlerdi. ABDÜLBÂKİ ÂRİF EFENDİ de fiilen *Sahn-ı Süleymaniye* müderrisliğini yaptıktan sonra 1092 Receb ve 1681 Temmuzda mahrec mevleviyetlerinden olan *Selânik* kadılığına tâyin olundu; burada bulunduğu sırada zevk-u safaya düşkün olduğundan bahis ile yapılan şikâyet üzerine IV. MEH-MED'in iradesiyle kendisine kadılık verilmemek üzere ismi mevali defterinden çıkarılmış yâni meslekten tard olunduktan başka sürgün de edilmiştir (1094 Rebiulevvel ibtidası ve 28 Şubat 1683) ⁷.

Ârif Efendi bu suretle dört sene kadar açıkta kalmış, tâlik yazıda üstad olduğundan o sayede hattatlıkla geçinmiş, sonra afovunarak tekrar mevali defterine kaydedilip 1098 Rebiulâhır ve 1687 Şubatta *Bursa* mevleviyetine tâyin olunmuştur ⁸. Burada muayyen bir sene müddeti tamamladıktan sonra mâzul olarak maişeti için Biga kazasının hasılât-ı şer'iyesi *arpalık* olarak verilmiştir.

⁷ Arif Efendi'nin azliyle meslekten ihracının sebebinin ne olduğu bildirilmiyor. Kendisinin talebelerinden olan Vakanüvis RAŞİD (c. 4 s 10) da "Selânik mansibiyle begâm ve azlinde muktezayat-ı vakt-i şebabtan bazı mertebe meyl-i hava isnadiyle tarikine gadr edildiğini" beyan ediyor. ŞEYHİ de *Selânik*'ten ayrıldıktan sonraaleyhinde Pâdişaha arize takdim edilmesi üzerine "Min bâd mansıb verilmiye" diye hatt-ı hümayunla isminin defterden çıkarıldığını yazıyor.

⁸ Bursa kadılığına tâyini üzerine şair Talib'in bir tarih manzumesinin son beyti:

*Taliba Bursa verildikte dedim tarihin
Aldı bir Ârif-i allâme yine Bursayı*

Abdülbâki Arif Efendi 1103 Şevval ve 1692 Temmuzda Haremeyn pâyesiyle Mısır kadısı olmuş⁹ buradaki müddetini bitirdikten sonra *Aksaray* ve sonra *Zile* kazaları arpalık verilmiş 1108 h 1697 m de İstanbul kadılığı pâyesini alıp 1109 Şaban ve 1698 Şubatta fiilen İstanbul kadısı olmuştur. Kendisi çok sevilen ve hürmet edilen kıymetli şahsiyetlerden olduğu için İstanbul kadısı olması dolayısıyla bazı manzum tarihler kaleme alınmıştır¹⁰.

Ârif Efendi 1112 Rebiulevvel 1700 Ağustosda Anadolu Kazaskerliği pâyesini almış ve 1113 Şaban 1702 Ocakta fiilen Anadolu kazaskerliğinde bulunduğu sırada kendisini seven KÖPRÜLÜ ailesine mensup Vezir-iâzam AMCAZÂDE HÜSEYİN PAŞA tarafından bin altın ve bir samur kürk ile taltif edilmiştir¹¹.

ÂRIF EFENDİ 22 Rebiulâhır 1118 1706 Ağustos¹² ve 1 Muharrem 1122 ve 2 Mart 1710 da fiilen iki defa Rumeli kazaskerliğine getirildi ve bu ikinci kazaskerliği müddetini bitirip 1123 Rebiulevvel ve 1711 Nisanda ayrılmasından yedi ay sonra Vakanüvis Raşid'in sebep zikretmiyerek "*Iktizay-ı kaza*" tâbiriyle 1123 Şevval ve 1711 Kasım'da *Bursa*'da ikamete memur edilmiştir¹³. Ârif Efendi burada bir sene bir ay kaldıktan sonra afvolunarak *İstanbul*'a dönmüş ise de sekiz ay sonra yani 1125 Receb ve 1713 temmuzda hastalanarak iki buçuk ay sonra

⁹ Atayı zeyli Şeyhi'de 1104 safer 1692 Ekimde *Mekke* payesiyle Mısır kadısı olduğu beyan ediliyor. Şu halde kaide üzere tâyini daha evvel olup selefinin müddeti tamamlanınca fiilen vazifeye başlaması daha sonra oluyor.

¹⁰ Bunlardan birisi müderris şair NAZİM MEHMED EFENDİ (vefatı 1704) olup son misrası şöyledir:

Cenab-ı Ârif İstanbula oldı hâkim-i agâh

¹¹ *Raşid c 2 s 581*.

¹² "EBEZÂDE ABDULLAH EFENDİ sadr-ı rumden müddetini tekmil etmekle mah-ı mezburun (1118 rebiulâhır) yirmi ikinci günü mâzul ve yerine sadr-ı Anadolu'dan münfasıl bahr-i zahhar-ı maarif ABDÜBÂKİ ÂRIF EFENDİ mevsul oldu" *Raşid c 3 s 205*. Nusretnâme de 22 Cemaziyelevvel gösteriliyor (*Topkapı sarayı nüshası s 218 B*).

¹³ ABDÜLBÂKİ ÂRIF EFENDİ'nin *Bursa*'ya gönderilmesinin sebebi Ruslarla galibane muahede imzalayan Vezir-i-âzam BALTACI MEHMED PAŞA'yı, sadarettan attirmek için Kızlar ağası ve Silâhdar ALİ PAŞA (şehid) ve Şeykhülislâm PAŞMAKÇIZÂDE ALİ EFENDİ'nin tertip etmiş oldukları harekete aleyhdar bulunduğundan ileri geldiği istidlâi olunuyor. Baltacı'nın azliyle beraber ABDÜLBÂKİ ÂRIF EFENDİ de *Bursa*'ya gönderilmiştir.

8 Şaban 1125 ve 1713 Ekim cuma gecesi *sû-i kinyeden* ¹⁴ müteessiren seksen yaşını geçkin olduğu halde vefat etmiştir. ÂRİF EFENDİNİN vefatı samimî bir teeesür uyandırmış, bir çok şairler vefatına tarih ve mer-siyeler söylemişlerdir ¹⁵ bu tarihlerin en meşhuru talebelerinden meş-hur SEYYİD VEHBİ'nin olup kabir taşına hâkkedilmiştir. Kabri, Eyyüb türbesinden Bostan iskelesine çıkılınca kapının sol tarafında kendisinin vakfı olup zevcesi BEHİRE HANIM tarafından yaptırılmış olan sıra muslukların arka tarafındadır. Güzel talik yazı ile hakkedilen Kabir taşı kitâbesi ayencen şöyledir:

*Cenâb-ı Ârif-i billah Abdülbâki-i fâzıl
Ki olmuştı müsellemler fazlı gibi hüsn-i ahlâkı*

*İki gez olmuş idi zâtı sadr-ı rûma pîraye
Bür etmişti debir-i çarh vasfiyle meh evrakı*

*Olup vareste-i kayd-ı anâsır gitti uçmağa
Hümây ruhu kıldı aşiyâne evc-ı ıtlâkı*

*Dedim giryan giryan mevtinin tarihini Vehbi
Gidüp Ârif Efendi kaldı ismi dehrde Bâki*

1125

Şair Sıddık Yahya Efendi de :

Ârif-i billah Abdülbâki-i adn âşiyân

mısrasını tarih düşürmüştür.

Arif Efendi'nin vefatı dolayısıyla kendisini pek ziyade takdir edip hürmet gösteren Şuera tezkiresi sahibi MİRZA ZÂDE SALİM EFENDİ:

“Sadhezar mersiye ve tevarihle şuerây-ı kiram, esnây-ı intikallerinde mâtem-i suzişlerin izhar etmişlerdi. Ol fazıl-ı cihan ve allame-i devrana nice erbab-ı irfan matemkeş olmasunlar ki zatı bihemtây-ı bedr-i münir-i sipihr-i kemal ve vücud-ı âlisi mihr-i tâ bende-i burc-i fazl-u efdal olduğundan gayrı meclis-i şerifleri ile müteşerref olup hezar müşkilin hal eyleyip meclisinden öyle kıyam ve dahil -i meclis-i âlisi olan tireldilleri şeref-i sohbetleri ile tahsil-i tesliyetül hatır eylediği

¹⁴ *Su-i kinye*, bünyenin su-ihali ve emrazı müzminede görülen hezal ve zaaf ve hastayı critici ve takatsız bırakıcı ishal ve sair emraz ile muttasıf halât maraiye (*Lugat-i Remzi*).

¹⁵ *Salim tezkiresi s 444.*

mala kelâm idi. Vücudı nâyâb-ı devran bir zat-ı mecmuat ül irfan idi; elsine-i selâsede îlây-ı fesahat ve aksây-ı belagat üzere tekellüm senc olurlar idi, şiir-i şerifi ab-ı hayat ve inşây-ı latifi sohbeti gibi nümune-i kand-i nebat idi” diyerek kudret ve ilmî faziletiyle güzel ahlakını ve sohbepleriyle şiir’den başka nesirdeki kudret-i kalemiyesini tasvir ederek vefatının büyük bir boşluk bıraktığını söylemektedir.¹⁶

Şeyhülislâm ESAD EFENDİ, *Etrab-ül-âsar*’da makalenin başındaki kitesiyle ABDÜLBÂKİ ÂRİF EFENDİ’nin ilim ve fazlı ile yazı, musiki ve şiir ile fıkıh ve nahivdeki kudretini kaydettikten ve meclis ve musahabelerindeki kudret ve meziyetlerini beyan ettikten sonra her vâdide ferid ve vahid olduğunu zikrediyor¹⁷. Yine ESAT EFENDİ, ÂRİF EFENDİ’nin cüz’i, külli bütün ilimlerde “Rürtbe-i fazl ve kemalleri müstağni-i tavsif ve takrir ve rakam-ı hatt-ı tâlik oldukları muhtac-ı tabir ve tahir olmayıp beynelenam mecma-ı maarif idiler’ diye senasında bulunmuştur.

ABDÜLBÂKİ ÂRİF EFENDİ’nin İstanbul’da *Lâleli* semtinde konağı ve yaz mevsiminde oturmak için Eyüp’te bahçe ve köşkü olduğundan kışları konağında ve yazları da bahçesinde otururdu. Kendisi âlim ve güzel sanatlarda üstad olduğundan talebeleri ve bu sanatlara müntesib olanlar ziyaretine gelerek müzahabe ve mütalealarından istifade ederlerdi; kendisinin boş zamanları tetebbuat ile geçirdi. Kabrinin önündeki musluklar -ki bugün harap bir haldedir- vasiyyeti üzere vefatından sonra zevcesi BEHİRE HANIM tarafından yaptırılmıştır. Son zamanlarında sülüs malını hayırlı işlere sarf olunmak üzere vasiyyet etmiş ve vefatından sonra damadı ve talebesi olan ABDÜRRAHİM FAİZ EFENDİ tarafından Eyüp hamamının külhanı karşısında bir medrese yaptırılmıştır¹⁸.

¹⁶ Salim tezkiresi (matbu nüsha) s. 444, 445.

¹⁷ *Etrab-ül-âsar fi tezkiret-i urefa-ül edvar* (Üniversite kütüphanesi türkçe yazmaları) 1739, 6205.

¹⁸ ÂRİF EFEİNDİ’nin damadı ABDÜRRAHİM FAİZ EFENDİ Bursa kadısı Esatzâde SEYYİD MEHMED EBUSSUUD EFENDİ’nin oğlu ve “Allame-i cihan, fazıl-ı devran beşer tıynet melek haslet, hakikat agâh Ârif-i biemrillah ebül avarif ümm ül maarif imadüddin-i hatta-i irfan mirliva-i nükte şınasan kuzât-ı asakirin bülendi merhum ve mağfur Abdülbâki Ârif Efendi’nin damadı”dır (Salim tezkiresi s. 500). Kayın pederinden ders görmüş ve talik yazıyı da kendisinden yazmıştır. Müderrislik ve kadılık

Abdülbâki Ârif Efendinin mizac ve meşrebi :

Ârif Efendi tab'an rind meşreb, zarif, hoş sohbet, nüktedan ve nükteşinas, güler yüzlü, ehl-i keyif idi. Musahabelerinde açık sözlü ve doğruyu söylemekte pervasız idi; *Selânik* mevleviyetinden azli belki bu rind meşreblîği ve keyif ehli olmasından ve ikinci defa Rumeli kazaskerliğini müteakip *Bursa*'da ikamete memur edilmesi de Vezir-i âzam BALTACI MEHMED PAŞA aleyhdarlarını mûaheze etmiş olmasından ileri gelmiş olacaktır.

ABDÜLBÂKİ ÂRİF EFENDİ'nin şiirlerinde âşikane ve rindâne gazelleri görülüyor. İstanbul ulema ve şüerasına ilim ve şiir vâdilerindeki kudretini tasdik ettirmiş sohbetlerindeki vakar ve ciddiyeti ve güzel ahlâkiyle her sınıfı kendisinden hoşnut bırakmıştır. Bundan dolayı vefatı ciddî ve samimî elem uyandırmıştır. Kendisinden bahseden bütün kaynaklar yüksek kemalini ve güzel ahlâkını kalem kudretini övmekte mütefiktiler.

Ârif Efendi'nin ilmi hayatı :

ABDÜLBÂKİ ÂRİF EFENDİ kuvvetli zekâsı ve tahsil hayatındaki ciddi mesaisi ile az zamanda kendisini göstermiş ve müderrislik ve kadılık zamanlarında da tetebbuatla iştigal etmek suretiyle bilgisini arttırmış meclisine devam ettiği FAZIL AHMED, MERZİFONİ KARA MUSTAFA, MUSAHİB MUSTAFA ve AMCA ZÂDE HÜSEYİN PAŞA'ların takdir ve sevgilerini kazanmıştır. Bu hususta Vakanüvis RAŞİD aşâğdaki mütalea ile ÂRİF EFENDİ'nin kemalini ve tetebbuatla iştigalini göstermektedir¹⁹.

“Sây-i kalil ile kemalât-ı mevfûre tahsil edip mahlas-ı ârif ve zatı mevcmua-i maarif olmuştu. Mevlânay-ı mezbur her ilimde benam ve her fende üstad-ı enam olup malik-i اعنه inne-i ulum-ı arabiyeye ve melaib-i esinine-i fûnun-ı edebiyeye olduğundan maada elsine-i selâsede eş'âr-ı belagat şiarı ve maarif-i cüz'îye ve külliyyede kuvvet gerdân-ı bülend i iştiharı vardır ve her fende kütüb-i ulemâ-i âlama

edip en son Mısır mollası olarak 1138 h 1726 ocakta vefat etmiştir. Faiz Efendi'nin kalemi kuvvetli olup divan sahibi şairdir. Bir gazelinin iki beyti:

*Feryâdımız ol yâre de ağyare de kalmaz
Âh-ı dil-i bülbül güle de hâre de kalmaz
Elbette gelür yoluna ettikleri Fâiz
Hûn-ı dilimiz gamze-i hunhare de kalmaz.*

¹⁹ Raşid tarihi c 4 s 10, 11.

talikatı ve her ilme makbul-i fuhul olur keilmât-ı pür letaif ve nikâti vardır.”

Yine, RAŞİD, ÂRİF EFENDİ'nin gerek *İstanbul'daki* konağında ve gerek Eyüp'teki bahçesinde meclisine devam edenlerin müşkillerini hal ettiğini yazmakta ve yukarıda kaydettiğimiz gibi Salim Efendi de tezkiresinde ayn-ı mütaleayı beyan etmektedir. Atayi'ye zeyl yazan ŞEYHİ de ÂRİF EFENDİ'nin tettebbüatla işigalini ve okuduğu eserlere dair mütalealar yazdığını ve bu hususta pek çok talikat ve mütaleatı olduğunu beyan etmektedir²⁰.

Arif Efendi'nin Hattatlığı :

ABDÜLBÂKİ ÂRİF EFENDİ talik yazıda zamanının başta gelen üstadlarından; kendisi bu yazıyı TEBRİZLİ MEHMED ÇELEBİ'den yazmış ve zamanında kendisinden pek çok hevesliler istifade ederek bunlardan bir kısmı sonraları meşhur talik yazı üstadı olmuşlardır. ÂRİF EFENDİ'den yazı meşk edenler arasında NEVİ ZÂDE MEHMED SALİH EFENDİ (Vefatı 1745) sonradan kazasker olan meşhur KÂTİB ZÂDE REFİ EFENDİ (Vefatı 1769) MEHMED EFLÂTUN (Vefatı 1754) Vakanüvis MEHMED RAŞİD EFENDİ (Vefatı 1735) Şair SEYYİD HÜSEYİN VEHBİ EFENDİ (Vefatı 1736) Şeyhülislâm İSHAK EFENDİ (Vefatı 1733) Şeyhülislâm İSMAIL ASİM EFENDİ (Vefatı 1758) FİNDİK ZÂDE İBRAHİM EFENDİ (Vefatı 1752) ve kendisinin damadı olan SEYYİD ABDÜRRAHİM FAİZ EFENDİ (Vefatı 1725) ve TORUNU SEYYİD YAHYA EFENDİ (1736) ve kazasker olan UBEYDULLAH HAMİD EFENDİ (Vefatı 1738) ve kendisinin kölesi Rumdan dönme ALİ RUMÎ (Vefatı 1724)²¹ ve sair bir çok hattatlar görülüyor²². ARIF EFENDİ kendi kalemiyle pek nefis mukattaat ve mürekkaat yazmıştır²³.

Arif Efendi'nin Musikişinaslığı :

ABDÜLBÂKİ ÂRİF EFENDİ'nin ilmî, edebî ve hattatlık şöhretlerinden başka *ilm-i edvar* denilen musikide de üstad idi. Musikiyi kimlerden meşk ettiğini şimdilik bilmiyoruz. ESAT EFENDİ, *Etrab-ül-âsar*'da:

²⁰ Eserlerinden başka “Resail ve talikatı ve havamiş-i kütübe tahriratı bi hisaptır” *Atayi zeyli Şeyhî*.

²¹ ALİ RUMÎ yazdığı bir kaç kitasını Pâdişah ÜÇÜNCÜ MEHMED'e takdim ettiğinden pek makbul olup bu köle Arif Efendi'den satın alınarak azad edilmiş ve saraya meşk hocası olmuştur.

²² *Tuhfet ül Hattatin (Müstakimzâde Sadeddin)* matbû nüsha talik yazan hattatlar kısmı.

²³ *Tuhfet ül Hattatin s 670.*

“İlm-i edvar-ı şâdi şiarın dahi evail-i hallerinde mevcud olan esatiz-ı teraneâmizden amelisini tahsil ve tettebbu ve kütüb-i fenn-i merkum ile ala veçhilkemal ilmîni dahi zabt ve tekmlî edip ol vadi-i şâdi küsterde dahi üstad-ı dekayiperver ve kâmil-i hakayik âver olmuşlardır” diyerek ÂRİF EFENDİ’nin musikinin ilmî ve amelî kısımlarında da üstad olduğunu beyan etmektedir²⁴. Yine aynı eser ÂRİF EFENDİ’nin sesinin güzel ve hazin olduğunu kaydediyor. Kendisi sonraları kazaskerliğe kadar yükselmesi sebebiyle muhitinin taassubundan çekindiği için bestelemiş olduğu eserlerini saklamağa mecbur olmuş ve bundan dolayı besteleri taammüm edememiştir. Bestelerinden bir tanesi makam-ı ruy-ı ırakta ve çenber usulünde olarak musikişinaslar arasında meşhur olmuştur :

*Küşad olur gül-i bahtım tebessüm ettikçe
Açıldı gonca-i tabım terennüm ettikçe*

bestesi bunlardan biridir. Bundan başka bestelediği diğer eserleri de musiki üstadları arasında takdirle karşılanmıştır. *Etrab-ül-âsâ*’dan başka kendisinden bahseden eserler musikişinaslığını yazmamışlardır. ESAT EFENDİ bahsetmemiş olsa bu cihetten haberimiz olmayacaktı.

Abdülbâki Ârif Efendi’nin eserleri :

1 — *معراجنامه* Miracnâme²⁵.

ÂRİF EFENDİ bir Miracnâme kaleme almıştır. Bu Miracnâme manzum olup bazı yerlerinde mirac hakkındaki muhtelif rivayetler nesir olarak kısaca beyan edilmiş ve bu rivayetlerden en ziyade mâruf olanını aldığını kayd eylemiştir. ÂRİF EFENDİ’nin Miracnâmesi İkinci Mustafa ve Üçüncü Ahmed devirleri musiki üstadlarından Sultan Selim Camii *ناعثوانی* naathân-ı YUSUF EFENDİ tarafından bir kısmı bestelenmiştir²⁶. Ârif Efendi, Miracnâmesinin bestelenmiş olan kısımlarının her mirac kandili gecesi Eyüb türbesinde okunmasını ve davet edilen şeyhler, ulema ve mahallî eşraf ve halka şeker, şerbet, öd ve anberle ikram edilmesi için vakıf yapmıştır.

²⁴ *Etrab ül âsar fi tezkiret il urefa il edvar* (Esat Efendi).

²⁵ *Miracnâme*’nin birer nüshası *Üniversite kütüphanesi türkçe yazmaları arasında 2009 ve 2480* ve *Menâhic ül usul* isimli eseriyle ada obir arlarak da *Hamidiye kütüphanesinde 779* numaralarda bulunmaktadır:

²⁶ *Etrab-ül-âsar*’da YUSUF ÇELEBİ’nin tercümeihal kısmında.

Miracnâmenin matlarından :

*Sad hamd o kadim kâr sâze
Sad şükr ü sitayiş ol hudaye
İtti yed-i sun-ı sâzkâri
İnsanı kılıp melekten ekrem
Oldı keremiyle nev'i insan
Ol hâtem-i risalinin hususa
Ol server-i hayl-ı enbiyayı
Hem eşref-i mübdiat kıldı*

*Ol sâni-i âsman tirâze
Kim Âdemi kıldı arş pâye
Berpa bu revâk-ı zernigâri
Mescid-i melâik oldı Âdem
Mergub terin-i cins-i hayvan
Menzilgehin etti arş-ı âla
Ol mefhar-ı cemii asafiyayı
Hem ekrem-i kâinat kıldı*

*Hurşit-i cihan fûruz-ı sermed
Ser defter-i enbiya muhammed*

ABDÜLBÂKİ ÂRİF EGFENDİ'nin Miraciyesinin sonunda, bazı beyitlerini aşağıya naklettiğim münacâtı ne kadar samimdir :

*Yâ ilâhi biresul is sakaleyn
Nur-ı Peygamber-i zîşânın için
Hürmeti hakkı cemi-i rüsülün
Beni sermest-i mey-i tahkik et
Hürmetine o şeh-i muhteremin
Hatem-i cemi rüsül hürmetine
Nurunun hürmetine ol şâhın
Mahfel-i vuslata rehyab eyle
Ey kerem pîşe cemil-i settar
Afvedip cürmünü mağfur eyle
Ne kadar yoğ ise istihkakı*

*Mihr-i tâbende-i burc-ı haremeyn
Ol resânende-i fermânın için
Dahi ol râhnümây-ı sübülün
Salik-i râhrev-i siddik et
Beni kıl lâyık-ı lutf-u keremin
Bâis-i hilkat-i gül hürmetine
Yüzü suyuna o vâlâcâhın
Peyrev-i meslek-i eshab eyle
Ne kadar mücrim ise Ârif-i zar
İki alemde de mesrur eyle
Mazhar-ı lutf ola Abdülbâki*

2 — مناهج الاصول الدينيه الى مواقف المقاصد اليقينية = Minahic-ül usul üd diniyye ilâ Mivakıf il makasid il yakiniyye:

ABDÜLBÂKİ ÂRİF EFENDİ'nin ilm-i kelâma dair olan bu eseri türkçedir; eserin adı kendi el yazısı ile olduğu söylenen müsveddesinde zikredilmemiştir. Kütüphanelerimizdeki fihristlerde ²⁷ eserin adı كتاب المناهج *Kitap ül Menahic*, نوراللامع برهان الساطع *Nûr ül Lâmi Burhan-el-sâti* كلام في تحقيق دقائق علم كرام *Hakayik ül meram*

²⁷ Üniversite kütüphanesi türkçe yazmaları numara 474, 1448, 1658, 3400, 3569, 6672, Nuri-Osmaniye kütüphanesinde 2217 ilâ 2222 olarak altı nüsha Hamidiye kitapları arasında ve Âşir Efendi kitapları arasında 560 numaralı nüshalar.

fi Tahkik Dekayik-i ilm-el-keâm, ve Mesail-i Kelâma dair adlariyle kaydolunmakta fakat sonradan beyaza çekilen nüshalarda başlığa koyduğumuz isimle zikredilmektedir.

Müellif mukaddimede şer'î ilimlerin esası olan ilm-i kelâmın herkesce bilinmesi icap edip şimdiye kadar bu yolda türkçe bir eser vücuda gelmediğinden bahis eyledikten sonra :

“Bu fakir-i kalil ül bidaa *Abdülbâki bin Mehmed el meduv* biârif gençliğinden beri üstad âlimlerin derslerine devamla bu hususta türkçe bir risale kaleme almağa başlamış ve parça parça kelâma âid meseleleri toplamış ise de” sonradan bir araya getirmekten vaz geçtiğini beyan eylemiş, fakat himayesini görmüş olduğu Vezir-i âzam MÉRZİFONÎ KARA MUSTAFA PAŞA bu müsveddelerin birleştirilerek bir eser haline getirilmesini emretmesi üzerine *Minahic-el-usul üd diniye* ... adıyla bu eseri vücuda gelmiştir. ÂRİF EFENDİ bu tarihte Süleymaniye medreselerinden birinde müderris bulunmakta idi.

Bu eser ilm-i kelâmın tarifi, mevzuı, faidesi, derece ve gayesi, mebbe ve maad, Matüridiyye ve Eşariyye mezhepleri arasındaki ihtilâf, Sıfât-ı Sübutiyye ve Sıfât-ı Zatiyye, Sıfâtullah, İlm-i Gayb, Nücum, Kâhinler, Kudretullah ve Kudretullah hakkında muhtelif mezhepler, semi ve basr sıfatları, Nebi ve Resul bahisleri, Mirac, Melâike, Cin ve Şeytan, Hakikat-i Ruh, Kıyamet, haşr, neşr, maad, Hakikat-i Sırat, Cennet, Chehennem, Cenab-ı Hakkı Rüyeyet, İmamet ve Hilâfet kısımlarına ayrılmıştır.

ÂRİF EFENDİ eserini Menhiç (açık, geniş yol) ismiyle taksim ettiğinden bütün esere menhiç'in cemi olan Menahic adını vermiştir. Kendi el yazısıyla olan müsveddede ise her bahsi *Matlab* diye göstermiştir. Üniversite kütüphanesinde 2155 numarada bulunan nüsha ÂRİF EFENDİ'nin torunu MEHMED EŞREF EFENDİ tarafından 1135 h 1722 m. senesinde güzel bir talik yazısıyla kaleme alınmıştır.

3 — سير نبوی Siyer-i Nebevî²⁸.

Hazreti Peygamberin evsafını, nübüvvet ve risaletlerini ve bu sırada maddî ve mânevî olayları bildiren bu eserin mukaddimesinde manzum olarak şu beyitler vardır :

²⁸ *Siyer-i Nebevî*'nin güzel talik hatla yazılmış iki nüshası *Üniversite kütüphanesi türkçe yazmaları arasında 1472 ve 1673 numaraları ve Topkapı sarayı Revan köşkü kitapları arasında 1351 numarada* bulunmaktadır.

Nagâh oldu bu dem-i feyz ittisafta Peyveste gûş-i hatıra bu dilnişin sada
Hallak-ı kâinat ki halk etti âlemi İcâd-ı nur-ı Ahmed ile kaldı ibtida
Ketm-i ademden oldu onur ile kâinat Sahn-ı basit-i âleme rahyab-ı ihtida
*Ey hutbehân-ı mahfel-i naat-ı Muham- Ol sünnet-i seniyyeye kıl sen de ik-
 medi tida*
*Ârif-i fakiri gark-ı yem-i mâsyyet koma Ey bahr-i cud-ı refeti zahhar olan
 Huda*

Siyer-i Nebevî'nin mündericacı kısım kısım olup ecdad-ı peygamberi (Adnan'dan itibaren) Fil vakası, Abdülmuttalib ve evlâdları, mevlid-i nebevinin yeri, Hazreti Peygamberin doğumunun tâyinini, sûtanaya verilmesi, Şakk-ı sadr hâdisesi, Hazreti Peygamberin valdelerinin vefatları, Seyf bin Zilyezen'nin biset-i resuli tebşiri, Şam seferi, Feccar muharebesi, İkinci Şam seferi, Beyt-i şerifin binası, tâyin-i biset-i nebevî, vahi, Varaka'nın haberi, ilk îman eden eshab, biset-i nebevinin dördüncü senesi.

ABDÜLBÂKİ ÂRİF EFENDİ siyerini tamamlamadan vef-it etmiş ve bu eser parça parça yazılmış olduğundan sonradan Vezir-i âzam NEVŞEHİRLİ DAMAD İBRAHİM PAŞA'nın emriyle ÂRİF EFENDİ'nin damadı FAİZ EFENDİ tarafından 1131 Receb 1719 Mayıs'ta tamamlanmıştır. Vakanüvis *Raşid Siyer-i Nebevisinden* takdirle bahsetmektedir.²⁹

Bunlardan başka Arif Efendi'nin Köprülü zâde FAZİL AHMED PAŞA'nın *Uyvar* muzafferiyetine ve *Kandiye*'nin zabtına dair manzumeleri ve KÖPRÜLÜZÂDE ABDULLAH PAŞA'nın

منع الرقاد بلايل وهووم
 والليل معتكر الظلام: بهيم

beytiyle başlayan^{29b} arapça bir kasidesinin şerhi ve Makame ve kavaide dair معرفه و نكره Marife ve nekre ve bunlardan başka arabca bazı eserleri de vardır.³⁰

²⁹ “Siyer-i Nebevî’de VEYSİ-i nüktedan gibi bir mukabele-i bediîsi vardır ki onun kumaş-ı ibaratu harirden rengin ve bunun abir-i tâbiratı Tayyibî’den müşkindir. *“Raşid c. 4. s. 11.*”

²⁹ B Manası: gicenin müterakim kesif zulmetleri ve zifiri karanlıkları içinde gamlar kederler uykuya mâni oldu.

³⁰ Osmanlı müelliflerinde (s. 1. s. 362) mukaddime-i Ahlâk Nasır-ı mürebi, Makale-i Kandiye’ Risale-i lam ve nahıdden مقامه ، معنى البدعه ، والمعركة والمعرفة و نفسه المعرفة والنكره ، adlarında arabca diğer eserlerinden de bahsedilmektedir. Atıf Efendi kütüphanesinde 2822 numaralı mecmua Abdülbâki Arif Efendi’nin beş risalesi görülüyor.

4 — *Abdülbaki Arif Efendi'n'n Türkçe Divanı :*

Arif Efendi üç lisanda da (türkçe, arapça, farsça) şairdi. Türkçe divanı Üniversite Kütüphanesinin Türkçe yazmaları arasında 710, 2796, 5568 numaralarda bulunmaktadır. Şiirlerinden bazı nümuneler de tercümei halini yazan SALİM, SAFAİ ve RAMİZ tezkirelerinde görülür. Kaside ve gazelleri arasında pek parlak parçalar vardır. Şiirleri rindane ve aşikânedir. 2796 numaradaki divanı SULTAN İKİNCİ MUSTAFA'ya takdim etmiş olduğu :

*Yine bir neşve-i şâdi cihâna şevk bahşâdır
Ki feyz-i mevsim-i Nevruz, îyde gıpta fêrmadır
Bîsat-ı ayş-i küsterde somât-ı işret âmade
Gönüller bî keder esbâb-ı cemîyyet müheyyadır*

Beyitli uzun bir kasidesiyle başlamaktadır. KÖPRÜLÜ ZÂDE FAZIL AHMED PAŞA'nın *Uyvar* seferinden avdetinde takdim etmiş olduğu kasidesi de pek parlaktır³¹, altmış altı beyitli olan bu kasideden bazı beyitler :

*Yine vakt-i tebâşir-i sutûh-ı mihr-i şevkettir
O zer mecuk-ı devlet neyyir-i subh-i saadettir
Nümayan oldu saf saf asker-i nusret eser şimdi
Gürûh-ı ceşş-i endûh-ı gama vakt-i hezimettir
O ceşşin pişvây-ı nâfiz ül hükm-i adu giri
Vezir-i haydariyyül hamle-i bezmi-i salabettir
Mükerrrem gevher-i pâkîze tynet sadr-ıâzam kim
Gubâr-ı makdemi iksir-i şadı ü meserrettir
Sümeyye Ahmed-i mürsel cenâb-ı hazret-i pâşâ
Ki dâim mesleki vadi-i şehri-i şeriattir
Ne var manzurun olsa Arif-i bikes ki filcümle
Maarif âşinadır hissedâr-ı kabiliyettir*

Fazıl Ahmed Paşa'dan başka himayesini gördüğü Merzifonî Kara Mustafa Paşa ve Amcazâde Hüseyin Paşa'ya ve Dördüncü Mehmed'in damadı musahib Mustafa Paşa'ya da güzel kasideleri vardır. Merzifonî Kara Mustafa Paşa'ya dört kaside kaleme almış olup bunlardan bazı beyitler aşağıda gösterilmiştir :

³¹ Osmanlı müelliflerinde c. 1, s. 362). Bahsedilen makame-i fethiye bu Uyvar fetihnemesi midir. Başka bir manzumesi midir? görülmediği için bilinmedi.

*Necm-i tâli burc-i şâdiden nümâyan olmada
 Çarh-ı gerdun yani dilhâh üzere gerdan olma da
 Hamdelillahkim nesim-i neobahâr-ı feyz ile
 Gonce-i pejmürde-i ümmid handan olmada
 Bulmada günden güne râğbet metâ-ı marîfet
 Mâyedârân-ı hüner mahsud-ı ekran olmada
 Ehl-i istidad olup şâyeste-i feyz-i kerem
 Behredâr-ı iltifât-ı sadr-ı zîşan olmada
 Hazreti sadr-ı mükerrerem Mustafa Paşa ki çarh
 İrtifâ-ı rütbe-i câhına hayran olmada
 Ol vezir-i bende perverkim felek bin can ile
 Hizmet-i dergâh-ı vâlâsında puyan olmada
 Vâsf-ı zatında olan şîir-i terin her noktası
 Aftâb-ı âlem âra gibi rahşan olmada
 Hasılı meşk-i duâ-yı devletinle Ârifin
 Nazm-ı pâkı dilpesend-i nükte sencan olmada*

ÂRİF EFENDİ divanından bazı beyitler: Budur redifli bir gazelinden:

*Elden koma piyaleyi ziba revîş budur
 Âyin-i rind-i bâde keş-i cem meniş budur
 Ol neveside mâhi dedim gördüğüm gibi
 Aşûb-ı dehr olur giderek gösteriş budur
 Ağyara kasd-ı lutf ile cevri etme Ârife
 Takatgüdaz-ı aşık olan serzeniş budur*

*

*Derûn-ı sineye mihr-i ruhun tâb efken olmuştur
 Harim-i can furuğ-ı tal'atinle rûşen olmuştur
 Gerekmez kasr-ı zerrin kâr rind-i bâde peymaye
 Harab âbade işrethâne-i cem mesken olmuştur
 Alışmıştır o mürğ-i beste kayd-ı dâme ey Ârif
 Dil-izâre şikenç-i zülf-i cânan memen olmuştur.*

*

*Rûyini meydîr meyi rûyin dilara gösteren
 Gülşen-i güldür gülü gülşen mutarra gösteren
 Aşka halet bahş olan dildir dile sevdây-ı aşk
 Sagarı meydîr meyi sagar musaffa gösteren
 Sûret-i manây-ı insaniden âgâh olmadır
 Bahri katre, katre-i nâçizi derya gösteren*

Ârif-i pakizegüyn kilk-i hoş reftârdır
Böyle bir nâdide vâdi şîir-i garra gösteren

*

Ne geşt-i sahn-ı gülşendir ne seyr-i talat-ı güldür
Muradım istimâ-ı nâle-i pürsüz-ı bülbüldür
Baid olmaz nigâh endâz-ı lutf olmak dil-izâre
O tıfl-ı naz perverkim nev âmûz-ı tegafüldür
İder her demde hamen tarh-ı resm-i simyâkârî
Senin ey Ârif sâhir devatın câh-ı bülbüldür

*

O mâh-ı nevresimiz tıfl iken hilâl idi, şimdi
Yetiştî hüsn ile güya o mâhpâre değildir

*

Figânı bidilânın sinesuz olmak baid olmaz
Gülistân-ı gamın bülbülleri ateşnevadır hep
Şemim-i zülfi kim sermâye-i âşub olur herdem
O şûr-i fitneye bâdi yine bâd-ı sabadır hep
Ziyaretten benim meclis neşinân-ı harabâti
Muradım dergeh-i pîr-i mugana ilticadır hep
Sürud-ı bezm-i gam kim aşk derler nâmına Ârif
Felek bu nağme-i dilkeşle dâim pür sadadır hep

*

Ol tabib-i senkdil olmaz mühimsâz-ı ilâç
Hasta-i derd-i gamın amma ki dermânın bilür
İhtiraz etse nigâh-ı fitnekârından nola
Dil ne hunidir o şuhun çeşm-i fettânın bilür

*

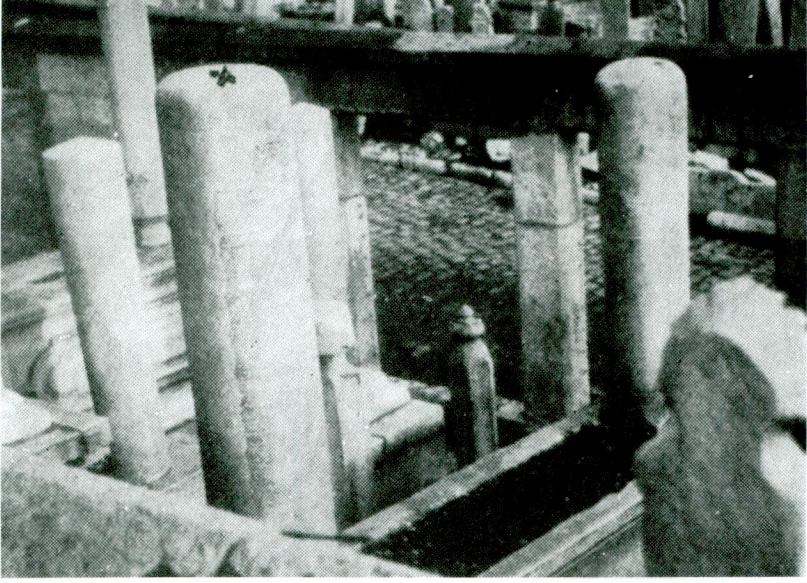
Aşıkım câm-ı mehabbet pür humar etmez beni
Ârzûy-ı senc-i şarâp hoşgüvar etmez beni
Andelîb-i gülşen-i hüsnüm ki Ârif gülleri
Nevbenev âzürde-i âsib-i har etmez beni

*

Mihre baktım âftâb-ı rûyi geldi yadıma
Servi gördüm kamet-i dılcuyi geldi yadıma

*

Kenaniyan-ı hasreti etmiş zelil ü har
Ol yusuf-ı melahati mısra aziz eden

Abdülbaki Arif Efendinin Eyub'daki mezarı

